

ČUDESAN ZNAK JASLICA – OD SV. FRANJE DO PAPE FRANJE¹

JASLICE I NJIHOV PRIKAZ

Prikaz Gospodinova rođenja, odnosno jaslice, među najomiljenijim su prikazima i iskazima pučke pobožnosti. Kada se prave i stavljaju unutar crkvenih građevina postavljaju se unutar liturgijskoga prostora. Odnos toga uređenja i teoloških iskaza prave pobožnosti koja mora dopirati iz vidljive scene Gospodnjega rođenja nikada ne smije zasjeniti liturgiju. Jednostavnije, jaslice u crkvi moraju se uklopiti s prostorom. S liturgijskim prostorom. Umjetnički prikazi bilo koje epizode iz Kristova života – slike, kipovi, reljefi, redoviti su kroz povijest kršćanske umjetnosti i nalazimo ih redovito u liturgijskom prostoru. Forma kako ih danas postavljamo, uzdizanje je jaslica na višu perceptivnu razinu. Viša razina jest u likovnom smislu, gdje je to otajstvo Kristova života naglašeno više od ostalih, što je lako uočljivo u uređenjima crkava tijekom božićnoga vremena. Pravilno shvaćanje ovoga prikaza, koji ima i klasične elemente pobožnosti, nužno je da bismo imali pravu svijest o slavjenim otajstvima Kristova života u božićnom ciklusu liturgijske godine. Uostalom, povijest prikaza jaslica, na način kako ih danas poznajemo, vezana je tijesno uz katehetsku narav liturgije prigodom proslave Božića. Naime, u visokom srednjem vijeku sveti Franjo Asiški, na Božić 1223., taj prikaz, koji je mnogo stariji, zapravo zaodijeva u novu upečatljivu formu koja će ostati aktualna sve do naših dana. Povijest i značenje jaslica tako upotpunjuju božićno otajstvo, a o tome je nedavno progovorio i papa Franjo. U posjetu Grecciju, mjestu u središnjoj Italiji gdje je sv. Franjo napravio jaslice, na Prvu nedjelju došašća ove godine objavio je apostolsko pismo *Admirabile signum – Divan znak*, kojim nas upućuje u ispravnije shvaćanje i kontempliranje jaslica.

297

PRIKAZI ROĐENJA GOSPODNJEGA KROZ POVIJEST

Likovni prikazi Gospodnjega rođenja vrlo su stari. Već od 4. i 5. stoljeća možemo ih pratiti u povijesti umjetnosti. Osnova, elementi prikaza, bilo u slikarskim bilo kiparskim tehnikama jest,

¹ Tekst je izvorno objavljen u liturgijsko pastoralnom listu *Živo vrelo*, br. 13/2019. Objavljujemo ga uz dopuštenje glavnoga urednika.

naravno, u evanđeljima – Matejevu i Lukinu koji izravno opisuju Isusovo rođenje i događaje vezane uz njega. Prateći te umjetničke izričaje, redovito su vezani uz minijature u liturgijskim knjigama ili likovnu naraciju Kristova života, kao npr. kod nas na čuvenim Buvininim vratnicama splitske katedrale, ili minijatura rođenja Kristova iz *Trogirskoga evanđelistara*.

Od početaka likovnog izražavanja tema rođenja Gospodnjega postajala je sve složenija u likovnom smislu, pa se od početnih likova – Isus i Blažena Djevica Marija, postupno u umjetničke kompozicije dodaju i drugi likovi, čak i oni koji se ne spominju u evanđelju – kao vol i magarac! Konkretno pojava ovih dviju životinja u likovnim prikazima scene rođenja Gospodinova već je pokazatelj teološkoga razvoja i tumačenja božićnoga otajstva. Preuzeti su iz Knjige proroka Izaije (Iz 1,3): *Vol poznaje svog vlasnika, a magarac jaslje gospodareve – Izrael ne poznaje, narod moj ne razumije*. Iz prijekora Izraelu, koji ne sluša Riječ, vol i magarac jesu uz Riječ! Razvoj likovne naracije postupno se dakle obogaćuje sve više povijesnim i teološkim elementima i posljedično imamo sve veći broj likova – pogotovo pastiri te mudraci. Kroz povijest kršćanske umjetnosti nije neobično da se određeni prikazi bilo kojega otajstva Isusova života kompozicijski razvijaju i postaju likovno složeniji. Primijetiti je da su oni, kako smo već naveli, liturgijsko katehetske naravi, ali i da su više ili manje dio slijeda ili većih tematskih cjelina, npr. u liturgijskim knjigama, potom oltarne slike, retabli te pogotovo vitraji i reljefi u i na katedralama, kojima se likovno prikazuje Kristov život.

SV. FRANJO ASIŠKI I NJEGOVE JASLICE

U visokom srednjem vijeku (13. stoljeće) sv. Franjo Asiški čini za to vrijeme neobičan i originalan iskorak u prikazu Gospodnjega rođenja. Iako ga se danas smatra prvim graditeljem jaslica, to zapravo i nije potpuno točno. Osim spomenutih likovnih kompozicija prikazi samoga Gospodnjega rođenja, izvan konteksta naracije Isusova života mnogo su stariji. Konkretno sv. Jeronim svjedoči da su u crkvi Kristova rođenja u Betlehemu na mjestu starijih već u njegovo vrijeme stavljene jaslje od srebra! Stoga sv. Franjo Asiški, prvi je napravio, koliko nam je poznato, ili bolje kazati uprizorio ono što danas obično nazivamo žive jaslje! Ipak, prema utjecaju koji je njegovo djelo izvršilo, možemo ga nazivati prvim graditeljem jaslica, jer mu je očito bila namjera

jaslice uprizoriti isključivo za Božić kao što radimo sve do danas, dok su npr. jaslice u Betlehemu koje spominje sv. Jeronim bile stalan prikaz, vlastit bazilici Gospodnjega rođenja. Prema životopiscu sv. Franje, Tomi Čelanskom, dogodilo se to, kako već rekosmo, u Grecciju za Božić 1223.: *Tri godine prije svoga slavnoga preminuća kod gradine koja se zove Greccio na Dan rođenja Gospodina našega Isusa Krista... .. petnaestak dana prije Božića pozvao k sebi jednoga čovjeka imenom Ivan iz onoga kraja i rekao mu: 'Ako želiš da ovogodišnji Božić proslavimo u Grecciu, požuri se i brižljivo pripravi što ću ti reći. Želio bih obnoviti uspomenu na ono Dijete koje je rođeno u Betlehemu i na njegove djetinje potrebe i neprilike, tj. kako je bilo smješteno u jaslice i položeno na slamu u nazočnosti vola i magarca da bi se to moglo tjelesnim očima gledati.'*

U rečenome apostolskom pismu (*Admirabile signum* – AS) papa Franjo objašnjava povijesni kontekst i vjerojatni konačni poticaj za ovaj događaj, ushitom sv. Franje zbog prijašnjeg odobrenja Pravila, koje je nedugo prije toga 29. studenoga 1223. bulom potvrdio papa Honorije III. Papa također primjećuje i da je sv. Franju središnja Italija sa svojim brdima i pećinama vrlo vjerojatno podsjetila na okolicu Betlehema gdje i prije bio kada je išao u Sv. zemlju. Također je moguće da je i relikvija jaslica koja se čuva u crkvi sv. Marije Velike u Rimu utjecala na ideje sv. Franje. Kako god bilo, pridemo li i opisu Tome Čelanskoga malo dublje te iščitavajući i gledajući paralelizme sa spisima sv. Franje, tj. onima kojima je sam svetac autor, možemo uočiti i druge povijesne i teološke poticaje koji su očito nadahnjivali sv. Franju. Toma Čelanski u tom smislu donosi još i zgodu o viđenju tijekom slavlja u Grecciju koje je imao neki pobožni čovjek: *Neki kreposni čovjek imao je viđenje. Vidio je naime kako u jaslama leži prestrašeno Djetešce i Božjeg sveca koji Djetetu pristupa kao da ga hoće oda sna probuditi. To viđenje nije bilo neumjesno, jer je Dijete Isus bilo zaboravljeno u srcima mnogih u kojima je djelovanjem milosti po njegovu sluzi Franji bilo probuđeno i duboko utisnuto u vjerno pamćenje.*

OBRANA OD KRIVOVJERJA

Opis Tome Čelanskoga, premda iz naše perspektive može izgledati podosta plastično pa i djetinje (ne djetinjasto!!!), utka je u doživljaje naroda i teološka obrazloženja, koja naposljetku

i rasvjetljuju stvarnu svrhu Franjina uprizorenja rođenja Gospodnjega: Dijete Isus bilo je zaboravljeno u srcima mnogih! Tu se lako razabire povijesni, religiozni i društveni kontekst u kojemu živi Franjo, ali i u kojemu nastaje franjevački red: vrijeme krize, odnosno albingerška i katarska hereza. Albingerzi i katari među ostalim, slično su kao doceti u kršćanskoj starini, naučavali da je Krist jedan od Božjih anđela koji je poslan na Zemlju pročititi i spasiti izabrane. Stoga nije moguće da ima tijelo. Ono je eventualno samo privid. Tomi je u ono doba očito bilo potrebno suprotstaviti se. Na toj liniji te na doktrinarnom planu možemo reći da se Franjin prikaz jaslca uklapa u obranu prave vjere. Isus Krist, pravi je Bog, ali i utjelovljeni Bog. Bog i čovjek. Ima pravo tijelo koje je rođeno od žene, Djevice Marije. Kako je Toma Čelanski to lijepo opisao, *ta je istina bila zaboravljena u srcima mnogih* – izrazom kojim iščitavamo vrlo vjerojatno utjecaj rečenih hereza. Tomu u prilog možemo promatrati paralelizme u spisima sv. Franje. Tako u Prvoj opomeni *O tijelu Gospodnjem* čitamo:

Stoga su osuđeni svi koji su vidjeli Gospodina Isusa po čovječstvu, a nisu po duhu i božanstvu vidjeli i povjerovali da je on istinski Sin Božji. Tako su i sada osuđeni svi koji vide sakrament koji nastaje snagom riječi Gospodinovih na oltaru po ruci svećenikovoju u liku kruha i vina, a ne vide i ne vjeruju po duhu i božanstvu da je to uistinu presveto tijelo i krv Gospodina našega Isusa Krista.

Sada postaje jasniji kontekst vremena sv. Franje kao i očita katehetska svrha jaslca. Napomenimo i da franciskanolozi, odnosno proučavatelji Franjina života, crkveni povjesničari i pravnici također naglašavaju da je Franjo za ovaj prikaz živih jaslca, vrlo izvjesno tražio dozvolu mjesnoga biskupa! U ono osjetljivo vrijeme zbog hereza, to je sigurno bilo nužno da se pokaže prava nakana i pravovjernost. Pogotovo ako se, kako nam Toma Čelanski svjedoči, pri scenskom prikazu rođenja Gospodina slavila i euharistija. Sv. Franjo u kontekstu svoga vremena svojim prikazom jaslca vraća otajstvo utjelovljenja Gospodnjega u prvi plan, odnosno ističe ga toliko jasno, da narod utvrđuje u pravoj vjeri. I taj prikaz rođenja Gospodnjega toliko se urezao u svijest puka, da je postao stereotipan do danas.

Franjin prikaz, dakle, postaje osnova svim i pokretnim (živim) i statičnim prikazima jaslca! Namjerno izbjegavamo izraz neživim, jer jaslice su u teološkom smislu, a pogotovo nakon uprizorenja sv. Franje, itekako žive i njihova poruka uvijek je izvorna i izazovna! U kršćanskoj ikonografiji i pobožnosti jaslice se

otada posebno ističu. Nisu ograničene samo na scenski prikaz u prirodnoj veličini, tj. žive jaslice, već ih se prilagođava raznim prostorima i vremenima. Dolazi tako kroz povijest do izražaja, osim želje za prikazom rođenja Gospodnjega, i kreativni zanos i kultura raznih područja u kojima su prisutni kršćani koji žele proslaviti ovo otajstvo. Od velikih jaslica, obično po crkvama ili trgovima gradova, čak i onih nadnaravne veličine, do malih sa statičnim ili pokretnim figuricama koje mnogi prave u svojim domovima. Tako imamo razne prikaze jaslica, koji unatoč živopisnim različitostima svi imaju istu poruku. Rođenje Gospodnje i njegovi likovni i scenski prikazi postaju pokraj prikaza Muke Gospodnje najprikazivaniji, a u nekim dijelovima kršćanskoga svijeta, možda i više od prikaza Muke.

ZNAČENJE JASLICA

Neki od naglasaka u Papinu apostolskom pismu *Admirabile signum*, temelje svoju poticajnu i pastirsku riječ na prikazu jaslica koji kršćanima mora biti poticaj za kršćanskiji život. Naglasili smo da su likovni prikazi Gospodinova rođenja temeljeni na evanđeoskim opisima. Papa Franjo tako u evanđelju vidi prvi i pravi uzrok prikaza jaslica koje je načinio sv. Franjo Asiški: *Postanak jaslica nalazimo u nekim evanđeoskim detaljima o Isusovu rođenju u Betlehemu* (AS 2). Sveti Franjo Asiški od ovih detalja, kako vidjesmo, uprizoruje jednu od istina vjere koja je bila ugrožena herezama onoga vremena. Zajedno s euharistijskim slavljem, a i vjerojatnim znanjem koje je imao o teologiji, misao i želja sv. Franje u daljnjem slavlju euharistije kod jaslica u izrazitom je suglasju i sa sv. Augustinom – što također tumači i papa Franjo: *Sijeno postaje prvi ležaj za Onoga koji se objavljuje kao 'Kruh koji je s neba sišao' (Iv 6,41). ... položen u jaslje, postao je našom hranom.*

Razvijajući dalje misao, papa Franjo u njoj vidi početak temeljnoga otajstva radi kojega je Krist došao, a u njemu se već naziru i ostali vidovi Kristova života koje, uostalom, slavimo u ciklusu liturgijske godine. *Zapravo jaslice sadržavaju razna otajstva Kristova života, i nama ih približavaju u svakidašnjem življenju.* (AS 2) Među raznim otajstvima, najvažnije je i središnje, naravno, Vazmeno otajstvo.

Iako je povijesni razvoj jaslica imao odveć prenaplašene elemente pučke pobožnosti upravljene samo danu proslave Kristova rođenja, dakle Božiću, stvarni njihov temelj i početak prikaza

očito je vezan s liturgijom i liturzijskom teologijom. U tom smislu i Papa nam tumačenjem značenja želje pastira nakon što im je anđeo navijestio Kristovo rođenje govori kako jaslca nisu samo uspomena, nego putokaz u kršćanskom životu. Nakon što su pastiri *pohitjeli vidjeti* (baš se ovim pojmovima koristi Papa) Novorođenče, *u jednostavnosti toga znaka očitovala se Božja objava*. Pastiri su prvi svjedoci *Boga koji nam se daruje*. Uz euharistiju koju uvijek slavimo da proslavimo bilo koje otajstvo Kristova života, imamo uvijek pristunoga Boga koji se daruje. Lako je tada primijetiti paralelu euharistije ne samo sa vazmenim otajstvom, koje jest vrhunac, već i s otajstvom Utjelovljenja. Jaslca kao prikaz pozivaju nas da se okupimo oko Novorođenoga Boga, puni radosti i bez ikakvih udaljavanja jedni od drugih te postanemo sudionici toga velikoga otajstva. (usp. AS 2)

Jednostavnošću znaka jaslca, kako opet primjećuje Papa, *sv. Franjo učinio je i veliko djelo evangelizacije, kateheze*. (AS 3) Jaslca zbog svoje jednostavnosti, a ako su i kreativno prikazane, zbilja privlače pozornost svih. Dovoljno se sjetiti da u božićnim danima u našim crkvama redovito idemo vidjeti jaslca i barem nakratko pomoliti se pred njima. I ne samo djeca, već i stariji! Jaslca nam stoga pomažu iznova oživjeti i doživjeti povijesni događaj Kristova rođenja, koji se aktualizira u našim srcima. Mnoge prikaz jaslca vraća i u djetinjstvo, u neke prijašnje odnose kojih se radosno sjetiti. Ipak, ne smijemo ostati samo na oživljavanju i proživljavanju radosnih sjećanja jer onda su jaslca samo dekorativni element, koji bi u tom slučaju čak i u formi živih jaslca bio „neživ“, odnosno poruka jaslca ne bi bila dohvatljiva. Papa Franjo govori o ovakvim sjećanjima te također kaže: *Pred jaslicama, naš um vraća se i u vrijeme kada smo kao djeca nestrpljivo čekali vrijeme kada ćemo ih praviti. Ta sjećanja uvode nas u svijest o velikom daru koji se prenosi vjerom... Bilo gdje i u bilo kojoj formi, jaslca nam govore o ljubavi Božjoj... Jaslca su radosni dio zahtjevnoga procesa prenošenja, nauještaja vjere*. (AS 10).

UVOD U OTAJSTVA SPASENJA

Od konkretnog nadahnuća sv. Franje koje je, prema izvještaju Tome Čelanskoga, ispunilo svoju svrhu, nastaju znakoviti prikazi Isusova rođenja, u kojima se na izvanjskom uređenju jaslca ogleda tradicija raznih naroda u raznim vremenima koji slave

Kristovo rođenje. To je ono što se i prvo opaža kada pogledamo u bilo koje jaslice. Središnji lik svih tih prikaza, naravno, uvijek je Gospodin Isus, Novorođeni i utjelovljeni Bog, koji se *utjelovio po Duhu Svetom od Marije Djevice: i postao čovjekom*. Ovu istinu vjere konkretno prikazujemo jaslicama. No *Vjerovanje* tu ne staje: *Raspet također za nas: pod Poncijem Pilatom mučen i pokopan. I uskrsnuo treći dan, po Svetom Pismu. I uzašao na nebo: sjedi s desne Ocu. I opet će doći u slavi suditi žive i mrtve, i njegovu kraljevstvu neće biti kraja*. Tako ni jaslice sa svojom porukom ne smiju stati samo na radosnu sjećanju ili uprizorenju povijesnoga događaja. Na tragu poticaja iz apostolskoga pisma pape Franje, također možemo zaključiti da jaslice koje ne upućuju, koje ne vode otajstvu euharistije, odnosno pashalnome otajstvu nisu ispunile svoju svrhu! Jaslice nam moraju proširiti pogled, a ne ga zaustavljati! Trebaju uvoditi u bogoslužje slavlja otajstva Kristova utjelovljenja i rođenja, ali i prema konačnom susretu s njim u slavi. To nam svjedoči cijela kršćanska tradicija. Čak, dakle, mnogo prije sv. Franje, i oci i liturgija na razne načine izriču usmjerenje kojim nas jaslice moraju uputiti. Zborna molitva Četvrte nedjelje došašća kaže: *Gospodine, po anđelovu smo nauještenju upoznali utjelovljenje Krista, tvoga Sina. Molimo te: ispuni nas svojom milošću i mukom i križem njegovim privedi nas k slavi uskrsnuća*. Iako izričito ne spominje rođenje, ono je dio ili jasna manifestacija otajstva utjelovljenja. Ali rođenje nije svrha Kristova utjelovljenja, već je to slava uskrsnuća. A sv. Ambrozije u nekoliko riječi, sažimlje cjelokupno otajstvo Kristova života ovdje na zemlji, gdje su jaslice jedan od dijelova postupne objave slave Gospodnje u tijelu: *Sišao je s neba u utrobu Djevice, iz utrobe u jaslje, iz jaslja u Jordan, iz Jordana na križ, s križa u grob, iz groba u nebo!*